

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-65>

УДК 331.25(477)

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНИХ СИСТЕМ

HISTORICAL SKETCH OF THE DEVELOPMENT OF PENSION SYSTEMS

Рудик Олександр Володимирович

аспірант,

Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1160-2875>**Rudyk Oleksandr**

Institution of higher education "Podilskyi State University"

У статті досліджено становлення і розвиток пенсійних систем світу, виділено основні етапи їх еволюції в процесі розвитку суспільства. Дана характеристика кожного етапу, виділено особливості становлення і функціонування пенсійних систем. Відмічено вплив розвитку виробничих відносин і національних економік на формування системи пенсійного забезпечення. Особливу увагу приділено ролі держави у формуванні цілісної пенсійної системи. Проведено аналіз пенсійних моделей Бісмарка і Бевериджа, які послужили зразком для створення національних пенсійних систем в багатьох країнах в XIX–XX ст. Характеристика сучасного етапу розвитку пенсійних систем світу показала, що перевага надається багаторівневим пенсійним моделям, які поєднують перерозподільчі і накопичувальні пенсійні програми. Саме вони є найбільш успішними для більшості країн світу і стійкішими до прояву різноманітних ризиків у суспільстві, а також дають змогу розширити джерела фінансування пенсійних виплат.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійна реформа, пенсійне забезпечення, еволюція соціального забезпечення, державне пенсійне забезпечення, пенсійна модель країни, державне пенсійне страхування.

Pension systems in many countries of the world are undergoing another stage of reform, taking into account the challenges that have arisen before society today. Among specialists who are engaged in the study of national pension systems, the study of the ways of their development in the historical aspect finds proper public recognition and significant demand today. The study of the historical and economic problems of the development of the world's pension systems will provide an opportunity to objectively assess their current state and determine the prospects for further development. The purpose of the article is to analyze the formation and development of pension systems in most countries of the world, as well as to assess their impact on the implementation of pension reforms at the current stage of the development of society. When conducting research, monographic, graphic, analysis methods using generalizing indicators were used, which contributed to the comprehensive characterization of the main stages of the development of pension systems. The article examines the formation and development of the world's pension systems, highlights the main stages of their evolution in the process of the development of society. The characteristics of each stage are given, the peculiarities of the formation and functioning of pension systems are highlighted. The impact of the development of industrial relations and national economies on the formation of the pension system is noted. Special attention is paid to the role of the state in the formation of a comprehensive pension system. An analysis of the pension models of Bismarck and Beveridge, which served as a model for the creation of national pension systems in many countries in the 19th and 20th centuries, was carried out. The characteristics of the current stage of development of the world's pension systems showed that preference is given to multi-level pension models that combine redistributive and accumulative pension programs. They are the most successful for most countries of the world and more resistant to the manifestation of various risks in society, and also make it possible to expand the sources of financing pension payments.

Keywords: pension system, pension reform, pension provision, evolution of social security, state pension provision, pension model of the country, state pension insurance.

Постановка проблеми. Вивчаючи теоретичні основи формування і розвитку пенсійної системи України, важливим завданням є про-

вести дослідження еволюції становлення пенсійних систем у світі. Дослідження характерних ознак пенсійного страхування на різних

етапах розвитку суспільства, особливостей створення національних пенсійних систем в різних країнах, аналіз формування пенсійних відносин на території України, буде служити базовою інформацією для розробки основних заходів по формуванню сучасної вітчизняної пенсійної системи. Важливе значення має аналіз функціонування багаторівневих пенсійних систем у світі, їх розвиток і особливості застосування у різних країнах. Практичний досвід багатьох пенсійних систем європейських країн може бути корисним для України в умовах реформування її пенсійної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Реформування національних пенсійних систем на сучасному етапі розвитку суспільства, визначення пріоритетів їх розвитку викликає інтерес у наукових колах до історичних аспектів їх становлення в різних країнах. Багато вітчизняних науковців присвячували свої наукові праці вивченню історії зародження пенсійних систем у багатьох країнах, особливостям їх функціонування. Серед них необхідно відмітити: Базилевича В. [2], Андріїва В. [1], Надточія Б., Яценка В. [6], Пічкурова Р. [9], Грушка В., Скулиш Ю. [8], Плаксія М. [11], Кулікову Є. [5], Бевзенко О. [3], які у своїх дослідженнях аналізували різні типи пенсійних систем країн світу на відповідних етапах їх історичного розвитку.

Багато уваги щодо історії розвитку пенсійних відносин у європейських країнах приділяється зарубіжними науковцями [14], які характеризують основні етапи розвитку пенсійних систем у них. Крім того спеціалісти, фахівці у пенсійній сфері періодично проводять огляд функціонування і тенденцій розвитку національних пенсійних систем більшості країн світу [13], що дозволяє визначати найбільш успішніші з них [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день пенсійні системи багатьох країн здійснюють пошук оптимальної моделі для пенсійної сфери. Це пов'язано із викликами для суспільства в демографічній, економічній, соціальній сферах. Більшість країн проводять пенсійні реформи. Щоб правильно визначити пріоритетні напрямки їх проведення, необхідно проаналізувати і дослідити історичний аспект становлення і розвитку національних пенсійних систем, відмітити особливості їх функціонування на різних етапах існування суспільства. У наукових колах багато наукових праць присвячено історії розвитку страхування, в тому числі пенсійного. У даній науковій статті

головний акцент ставиться на дослідження розвитку багаторівневих пенсійних систем, які почали формуватися в кінці 90-х років ХХ-го століття і розвивалися на початку ХХІ-го століття. Саме дослідження і вивчення їх досвіду є корисним для побудови сучасної пенсійної системи України.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз становлення та розвитку пенсійних систем у більшості країн світу, а також оцінка їх впливу на проведення пенсійних реформ на сучасному етапі розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування національних пенсійних систем пройшло досить тривалий історичний період. Їх становлення відбувалося паралельно із розвитком виробничих відносин на різних етапах розвитку суспільства. Прояви різноманітних ризиків, необхідність соціального захисту різних верств населення давало поштовх розвитку страхування, в тому числі у соціальній сфері. У науковому середовищі відмічається, що як і дослідження історико-економічних проблем розвитку страхування в цілому, так і його складової, пенсійного страхування дасть можливість об'єктивно оцінити сучасний стан національної системи пенсійного страхування і визначити перспективи її подальшого розвитку. Становлення і розвиток пенсійних систем світу відбувалося на протязі багатьох етапів розвитку суспільства (рис. 1).

Якщо виділяти перший етап, початок якого приходиться на II–III ст. н.е. і тривав, включаючи середні віки, то можна відмітити тільки прояви окремих елементів пенсійних відносин у суспільстві. Появлялися перші організації, в діяльності яких проявлялися ознаки страхування і соціального захисту населення. В цей період створювалися прототипи спеціалізованих фінансових інститутів у вигляді страхових кас при цехах і гільдіях. Системності щодо пенсійного страхування ще не було.

Подальший розвиток національних економік, зростаючі темпи індустралізації в багатьох країнах, підвищення ролі держави у пенсійному забезпеченні населення сприяли формуванню системи державного пенсійного забезпечення. Цим характеризується другий етап становлення і розвитку пенсійних систем світу. Виділення національних пенсійних систем із системи соціального страхування в європейських країнах відбувалось наприкінці ХІХ-го – початку ХХ-го століття. Юридичне підтвердження вони вперше одержали в Німеччині, Англії, Франції, Швеції. На початку

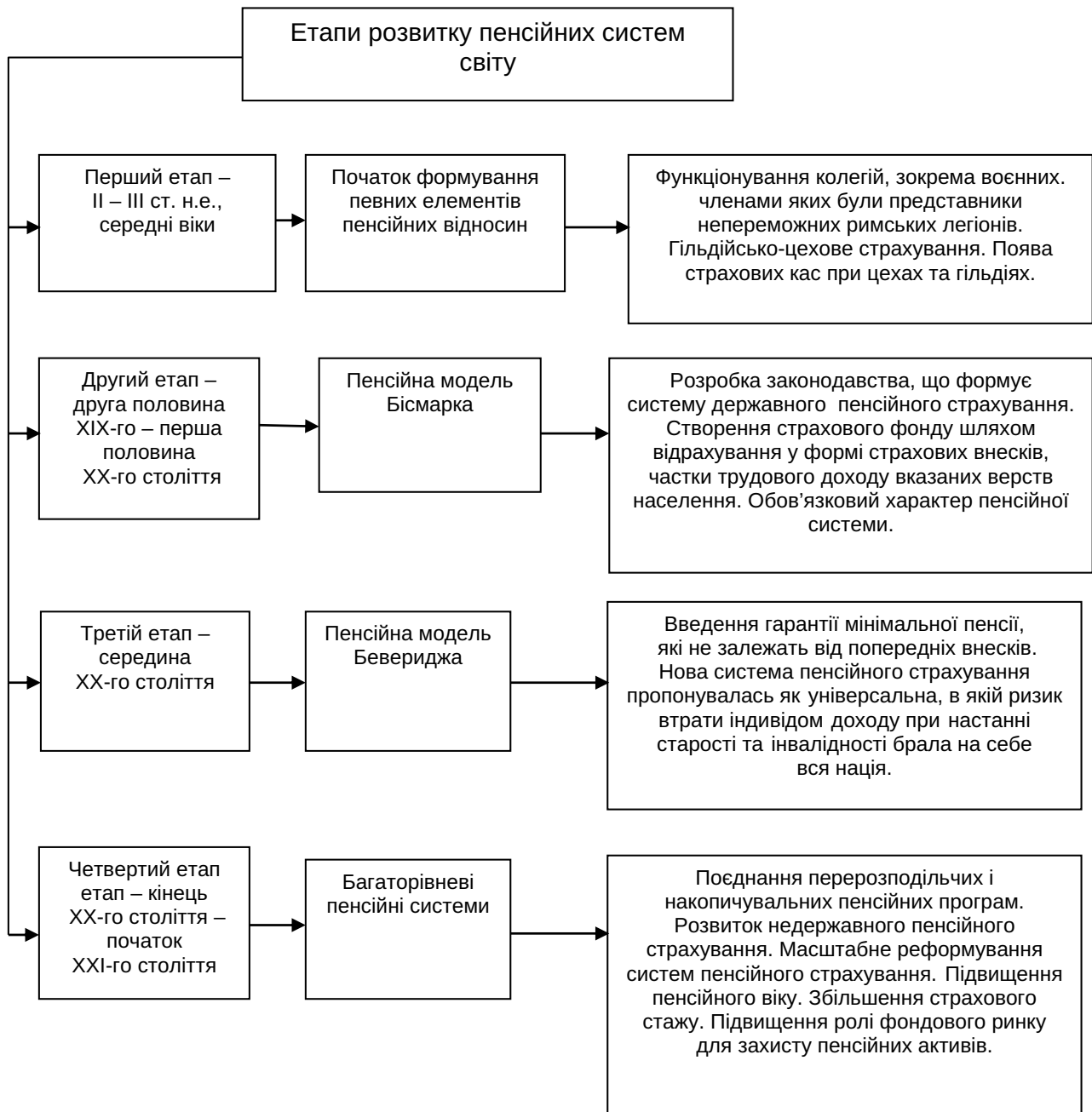

Рис. 1. Еволюція пенсійних систем світу

Джерело: власні розробки автора з використанням [5]

XX-го століття до них приєдналися Чехословаччина і Румунія. Як відзначають провідні вітчизняні фахівці в даній сфері, перераховані країни Європи відносяться до перших у світі, хто запровадив солідарну пенсійну систему [6, с. 8]. Саме солідарний тип пенсійних моделей був одним із перших, які запроваджували країни із соціально-орієнтованою ринковою економікою. На початку 20-х років минулого століття країни Латинської Америки, зокрема Чилі, Аргентина, Уругвай, почали формувати аналогічні пенсійні системи.

Як вважають у наукових колах, що початок зародження соціального, в тому числі пенсійного страхування, припадає на 1881 рік. Саме в цьому році Отто фон Бісмарк, який був канцлером Німеччини в ті часи, надіслав «Королівське послання» Рейхстагу. Відповідно до цього документа пропонувалося створити схеми страхування робітників, які мали три різні типи захисту: від захворювань й ушкоджень, від повної непрацездатності та проти погіршення матеріального становища у старості [12, с. 318].

Протягом 80-х років XIX століття Отто фон Бісмарк сформував першу законодавчу базу, яка регламентувала фінансові відносини у сфері соціального і пенсійного страхування і свідчила про створення національної соціальної і пенсійної системи. Пізніше її почали називати «Пенсійна модель Бісмарка». Законодавчі документи, які були прийняті в той період: закон про страхування на випадок хвороби у 1883 році, закон про страхування від нещасних випадків на виробництві в 1884 році, закон про страхування на випадок старості та інвалідності в 1889 році – свідчили про зародження національної соціальної і пенсійної системи в Німеччині.

Характерним для системи соціального страхування, запровадженого Бісмарком, був маловитратний механізм, що задовольняв відповідні соціальні потреби і одночасно передавав управління у сфері соціального страхування в руки платників страхових внесків, якими виступили роботодавці і їхні працівники. Важливо відмітити, що вже в той час система соціального і пенсійного страхування в Німеччині носила обов'язковий характер.

Страхові принципи у сфері пенсійних відносин далі розвивав і удосконалював англійський лорд Вільям Беверідж. Період його діяльності припадає на першу половину XX століття, а нову модель у сфері соціального страхування він запропонував на початку 40-х років минулого століття з метою покращення соціального забезпечення і подолання повоєнної злиденності у Великобританії. Уже пізніше, принципи Беверіджа були використані іншими країнами при побудові своїх національних пенсійних систем. Саме пенсійна модель Беверіджа характеризує третій етап еволюції пенсійних систем світу.

Відправним моментом у формуванні моделі Беверіджа була його доповідь у 1942 році Комітету з соціального страхування і споріднених послуг. Він рекомендував запровадити систему соціального забезпечення на основі внесків, яка б удосконалювала діючу систему шляхом надання захисту при настанні таких страхових випадків: захворювання, безробіття і старості – всім громадянам. У страхових відносинах беруть участь роботодавці, працівник і держава, які сплачують страхові внески. Характерним для нової моделі було те, що вона стала універсальною і відповідно ризик на себе брала вся нація [7, с. 22].

У контексті розроблених принципів своєї моделі Беверідж першим визнав право гро-

мадян на працю, оскільки справжнє соціальне забезпечення впливає саме з цього права. Тому головним лейтмотивом його ідей у сфері соціального і пенсійного страхування було забезпечення повної зайнятості для громадян.

В основі побудови моделі соціального страхування Беверіджа були закладені три основні принципи: універсальність, єдність та інтеграція. Саме вони показували відмінність даної системи від тієї, що запропонував Бісмарк.

Перша відмінність полягала в тому, що нова модель передбачала соціальне забезпечення на всі випадки соціального ризику для всього населення, тоді як система Бісмарка враховувала соціальне забезпечення лише для працюючих. У цьому аспекті проявлявся принцип універсальності забезпечення.

Друга відмінність між цими двома системами полягала у формуванні механізму сплати страхових внесків і порядку проведення пенсійних виплат. Нова система Беверіджа своєю метою ставила спроможність боротися з убогістю та бідністю в суспільстві в цілому. Мінімальні пенсійні виплати повинні задовольняти потреби людини, бути достатніми за обсягом і якістю. Система соціального страхування Бісмарка ставила в залежність розміри страхових внесків і пенсійних виплат від заробітної плати, була направлена на підтримку рівня життя працюючих. Саме ця особливість характеризує другий принцип Беверіджа – принцип єдності в соціальному забезпеченні.

Принцип інтеграції, який також використав Беверідж у своїй системі соціального страхування, враховував можливість використання різних форм забезпечення: соціального страхування, соціальної допомоги і ошадної каси. У сукупності їх використання повинно було сприяти, на його думку, подоланню соціальної незабезпеченості в суспільстві.

Четвертий етап розвитку пенсійних систем світу припадає на кінець XX-го – початок XXI-го століття. Як відмічають вітчизняні дослідники, кризові явища, які проявляються в системі пенсійного страхування, вимагають проведення відповідних пенсійних реформ. Це зумовлено змінами в демографічній сфері суспільства, які характеризуються збільшенням частки старших груп населення, зниженням народжуваності, зростанням тривалості життя. Відбувається процес старіння населення і зменшення кількості працюю-

чих [5]. Чисельність громадян пенсійного віку, які припадають на одного працюючого, збільшується.

Солідарна пенсійна система, яка до цього часу була домінуючою в пенсійних системах, вже не може повністю задовільнити фінансові потреби громадян пенсійного віку. Державним фінансовим інститутам все важче стає виконувати свої зобов'язання перед пенсіонерами. Тому виникає необхідність переходу на багаторівневі пенсійні системи, які будуть мати кілька джерел фінансування пенсійних виплат. Крім перерозподільчих пенсійних програм важлива роль відводиться накопичувальним пенсійним програмам.

В результаті проведених пенсійних реформ більшість країн перейшли на трьохрівневу пенсійну модель. Пенсійне забезпечення працює одночасно на трьох рівнях. Перший – державний чи солідарний (виплата базової пенсії). Другий – професійний чи приватний (обов'язкові внески до пенсійних фондів залежно від доходу учасників системи). Третій рівень – добровільний. Перший рівень даної пенсійної моделі використовує перерозподільчі пенсійні програми, а другий і третій рівні – накопичувальні пенсійні програми.

Згідно з дослідженням консалтингових компаній Mercer та CFA Institute, рейтинг найуспішніших пенсійних систем світу очолюють країни «класичного Заходу»: Нідерланди, Данія та Австралія. Далі йдуть Швеція, Норвегія, Швейцарія та Німеччина. Саме вони використовують багаторівневі пенсійні моделі [4]. Як вважають аналітики, вони не змогли б досягти успіху, якби в них працював лише один з рівнів.

У країні-лідері рейтингу, у Нідерландах, пенсіонери отримують близько 80% передпенсійного заробітку після припинення роботи. На додаток до обов'язкових першого та другого рівнів, у країні один з найвищих у Європі відсоток громадян, які роблять добровільні накопичення на пенсію в молодому віці – 28%. Ще вищі цифри – у Німеччині (56%)

та Швеції (36%). У Данії та Норвегії – близько 22%, в Австралії – майже 20% [4].

Подальше реформування пенсійних систем на цьому етапі передбачає:

- розвиток недержавного пенсійного страхування;
- підвищення пенсійного віку;
- збільшення страхового стажу;
- підвищення ролі фондового ринку для захисту пенсійних активів учасників накопичувальних пенсійних програм.

Висновки. Результати досліджень показують, що пенсійні системи світу пройшли досить тривалий еволюційний шлях розвитку. Важливу роль у їх формуванні зіграла держава. Саме із залученням державних фінансових інститутів у пенсійну сферу почали формуватися відповідні пенсійні моделі. Розвиток різних галузей економіки, які пов'язані з проявом різноманітних ризиків, необхідність соціального захисту малозабезпечених верств населення спонукало уряди багатьох країн створювати відповідні пенсійні програми, розробляти відповідне пенсійне законодавство.

Аналіз пенсійних моделей, які домінували у другій половині XIX-го і протягом XX-го століття свідчать про те, що найбільш поширеними були перерозподільчі пенсійні програми і, в основному функціонувала солідарна пенсійна система. Тенденції, які почали проявлятися в демографічній сфері в кінці XX-го на початку XXI-го століття, старіння населення, зниження народжуваності, зміна співвідношення між віковими групами населення, призвели до необхідності реформування національних пенсійних систем. Широкої популярності почали набирати багаторівневі пенсійні системи, які крім перерозподільчих використовують також накопичувальні пенсійні програми. Подальше реформування у пенсійній сфері передбачає ще більш ширше використання основних елементів багаторівневих пенсійних моделей, що дасть змогу збільшити їх фінансовий потенціал і забезпечити зростання доходів громадян пенсійного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андріїв В. Соціальне страхування: історія проблеми. *Соціальний захист*. 1999. № 2. С. 43–51.
2. Базилевич В. Д., Базилевич К. С. Страхова справа / 4-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2005. 351 с.
3. Бевзенко О. В. Становлення та розвиток пенсійного страхування. *Економіка АПК*. 2005. № 12. С. 111–116.
4. Коробкін С. Досвід найкращих пенсійних систем світу. URL: <https://socsprava.com.ua/dosvid-najkrashhyh-pensijnyh-system-svitu/>
5. Кулікова Є. О. Еволюція розвитку системи пенсійного страхування в світі. *Науковий вісник: Збірник наукових праць Одеського національного економічного університету*. 2021. № 9–10. С. 286–287.

6. Надточій Б., Яценко В. Пенсійне забезпечення в Україні: історичний аспект. *Україна: аспекти праці*. 2000. № 1. С. 8–15.
7. Надточій Б. О. Соціальне страхування у контексті історії. *Соціальний захист*. Лютий 2003 р. № 2. С. 20–24.
8. Пенсійна система: підручник / за ред. В. І. Грушка, Ю. І. Скулиш / Грушко В. І., Скулиш Ю. І., Лаптев С. М., Фатхутдінов В. Г., Француз А. Й., Румик І. І., Пилипенко О. О. 4-те вид., доп. і перероб. Київ, 2019. 512 с.
9. Пічкуров Р. В. Реформування пенсійних систем: досвід латиноамериканських країн. *Фінанси України*. 2004. № 9. С. 84–91.
10. Піщуліна О., Коваль О., Бурлай Т. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії. Київ : Центр Разумкова: Видавництво «Заповіт», 2017. 453 с.
11. Плаксий М. Пенсійне забезпечення в Чехії. *Вісник Пенсійного фонду України*. 2009. № 3. С. 18–19.
12. Плиса В. Й. Страхування : Підручник. Київ : Каравела, 2010. 402 с.
13. Результати огляду Європейських пенсійних систем, 2012 рік. URL: http://assembly.coe.int/CommitteeDocs/2012/BILsocdocinf06rev_2012.pdf
14. Фултц Елейн, Рук Мариус. Пенсійна реформа в Центральній та Східній Європі: нові дані щодо реструктуризації національних систем пенсійного забезпечення в окремих країнах / Міжнародна організація праці. Бюро для країн Центральної та Східної Європи: Звіт 25. Будапешт, 2000. 32 с.

REFERENCES:

1. Andriiv V. (1999). Sotsialne strakhuvania: istoria problemy [Social Security: A History of the Problem]. *Sotsialnyi zakhyst*. [in Ukrainian]
2. Bazylevych V. D., & Bazylevych K. S. (2005) Strahova sprava [Insurance case]. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian]
3. Bevzenko O. V. (2005) Stanovlenya ta rozvytok pensiynogo stachuvania [Formation and development of pension insurance]. *Economic APK*, 12, 111116. [in Ukrainian]
4. Korobkin S. Dosvid naikraschych pensiinyh system svitu [Experience the best pension systems in the world]. Available at: <https://socsprava.com.ua/dosvid-najkrashhyh-pensiinyh-system-svitu/>
5. Kylikova Ye. O. (2021). Evolutsia rozvytku systemy pensiynogo strahuvania v sviti [The evolution of the development of the pension insurance system in the world]. *Naukovyi visnyk: Zbirnyk naykovykh prats Odeskogo natsionalnogo ekonomichnogo univirsytetu. – Scientific Bulletin: Collection of scientific papers of Odessa National Economic University*, 9–10, 286–287. [in Ukrainian]
6. Nadtochiy B., Yatsenko Y. (2000). Pensiynne zabezpechenia v Ukraini: istorychnyi aspekt [Pension provision in Ukraine: historical aspect]. *Ukraine: aspekty pratsi*. [in Ukrainian]
7. Nadtochiy B. O. (2003). Sotsialne strakhuvania v konteksti v konteksti istorii [Social insurance in the context of history]. *Sotsialnyi zakhyst*, 2, 20–24. [in Ukrainian]
8. Grushko V. I., Skulysh Y. I., Laptev S. M., Fathutdinov V. G., Frantzan A. Y., Rumyk I. I., et al. (2019). Pensiynna systema [Pension system] (4th ed., sup and rev.). Kyiv. [in Ukrainian]
9. Pichkurov R. V. (2004) Reformuvania pensiinyh system: dosvid latynoamerycanskykh krain [Reforming pension systems: the experience of Latin American countries]. *Finansy Ukrainy*, 9, 84–91. [in Ukrainian]
10. Pishchulina O., Koval O., Burlay T. (2017) Finansovi, sotsialni ta pravovi aspekty pensiinoi reformy v Ukraini. Svitovi dosvid ta Ukrainski realii [Financial, social and legal aspects of pension reform in Ukraine. World experience and Ukrainian realities]. Kyiv: Razumkov Center: Zapovit Publishing House. [in Ukrainian]
11. Plaksiiy M. (2009) Pensiynne zabezpechenia v Chehii [Pension provision in the Czech Republic]. *Visnyk pensiynogo fondu*, 3, 18–19. [in Ukrainian]
12. Plysa V.Y. (2010) Strahuvania [Insurance]. Kyiv: Karavela. [in Ukrainian]
13. Rezultaty ogliadu Yedropeiskykh pensiinyh system [Results of the review of European pension systems]. Available at: http://assembly.coe.int/CommitteeDocs/2012/BILsocdocinf06rev_2012.pdf
14. Fults E., Ryk M. (2000). Pensiynna reforma v Tsentralni ta Shidni Yevropi: novi dani schodo restrukteryzatsii natsionalnyh system pensiynogo zabezpechenia v okremykh krainah [Pension reform in Central and Eastern Europe: new data on the restructuring of national pension systems in individual countries]. Budapesht Mizhnarodna organizatsia pratsi. Biuro dlia krain Tsentralni ta Shidni Yevropi.